

A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program Békés megyében

Sürgető társadalmi igény napjainkban az iskolarendszer megújulása, eredményesebb, teljesítményorientált működése. Csakhogy a magyar iskola szerkezetileg alapjait még ma is úgy működik, ahogyan azt Comenius jó 300 évvel ezelőtt megtervezte. A korszerűtlen és merev iskolai struktúra megváltoztatására ezekben az évtizedekben nincs esély, de a meglévő szerkezeten belül meg kell találni a tartalmi fejlesztés lehetőségeit, módjait.

Gazsó Ferenc: Folyamatosság és megújulás a közoktatásban c. írásában azt fejti ki, hogy

„... az iskolarendszer fejlesztésében a *teljesítmény* és a *minőség* elvét juttassuk érvényre, a *magasabb igényszint* és a képességek *differenciált fejlesztésének* követelménye érvényesüljön, s a középszer helyett egyre több magasabb színvonalon működő oktatási intézményünk legyen”.

Feladatunk: „... teremtsük meg az egyének lehetséges fejlődési üteméhez és menetéhez igazodó pedagógiai differenciálás feltételeit”.

„... a pedagógiai folyamatban ne egy statisztikai átlagra méretezett ismeretanyag és oktatási módszer érvényesüljön”.

„... a tömegoktatás keretei között az egyéni adottságokhoz és képességekhez, valamint az egyén fejlődésének üteméhez igazodó eljárásmodokat honosítjuk meg... Csakis az lehet a kiút, hogy olyan *integrált* ismeretblokkokat alakítunk ki, amelyek lehetővé teszik a *teljesítményképes* tudás megszerzését.” (GAZSÓ F. 1984.)

Magyarországon az elmúlt évtizedben fellendülő pedagógiai kutatások közül néhány kifejezetten az iskoláskor kezdő szakaszára irányult. A 6. sz. kutatási főirány kisiskolás korra irányuló témáira általában jellemző volt az *integrációra törekvés*. Ezek köréből kiemelkedő jelentőségű a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program kidolgozása, amely átfogó, rendszerszemléletű kutatáson alapul, a közoktatás mai rendszerébe jól beilleszthető, és előjelzi a jövő iskolájának távlatait is.

Az iskola belső megújítását ösztönző közoktatáspolitikai szemlélet tette lehetővé, hogy az anyanyelvtanításban a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program *tantervi rangra* emelkedett.

A továbbiakban néhány gondolat közzétételével az a célom, hogy megkíséreljem bemutatni, hogyan illeszkedik ez a program a közoktatás-fejlesztés koncepciójába, és milyen módon folyik Békés megyében a program bevezetése.

A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program

A tizennégy évig tartó pedagógiai kutatás eredményeként létrejött, évtizedes kísérleti szakaszban mérések sorával igazolt, átfogó pedagógiai programot Zsolnai József dolgozta ki, mely az anyanyelvi tárgyak integrációján túl egy új pedagógiai kultúra elemeit is beépíti. Ez a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program, amely *képességfejlesztő és tehetségfejlesztő* program, vállalja a lassan fejlődő és a tehetséges tanuló fejlődési üteméhez igazodó fejlesztést is.

A differenciált képességfejlesztés lett az utóbbi évek legdivatosabb pedagógiai jelszava, csak hogy ez is, min t minden más jelszavunk, egy idő óta veszített értékéből, hiszen az iskolai gyakorlatunk nap mint nap azt igazolja, hogy a jelenlegi feltételek között, megfelelő programok hiányában, a differenciált képességfejlesztés feladatának az iskola nem tud megfelelni, így ez formális és üres jelszó marad csupán.

A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program a frontális tanulás szervezés helyébe majdnem kizárólag a *differenciált csoportmunkát* teszi, ezáltal az egyéni, individuális fejlesztés alapját teremti meg.

Ha az iskola a képességfejlesztés feladatának meg akar felelni, akkor tudnia kell, hogy melyik életkorban milyen képességek, milyen pedagógiai stratégiával fejleszthetők optimálisan. Erre az alapkérdésre kevés pedagógiai kutatás válaszolt eddig.

A nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérletben *százhusz* nyelvi-kommunikációs és szociális *képességet definiáltak*, és kidolgozták a képességek fejlesztéséhez adekvát tananyag- és taneszközrendszert, tanítási-tanulási stratégiát, normákat. A tanulói tevékenységet, az önálló ismeretszerzés szükségletének és képességének kialakítását helyezték a középpontba.

A program *mindent tanulásirányításként értelmez*, s míg a klasszikus didaktika a pedagógus tevékenységét írja le lépésről lépésre, addig a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program a *tanulói tevékenységek* sorát rögzíti. Ennek megfelelően a tanító szerepe a tanórán megváltozik, bizonyos értelemben háttérbe szorul, az órán lényegesen csökken a tanító verbális közléseinek aránya, ezzel egyidejűleg jelentősen megnő a tanulók munkáltatására fordított idő. Ugyanakkor növekszik a tanító feladata és felelőssége a tanulás szervezésben, a tanulásirányításban, a *tanulók képesség szerinti munkáltatásában*.

A program felismeri, hogy a differenciált képességfejlesztés érdekében a *pedagógiai diagnosztizálás* képességét ki kell fejleszteni a pedagógusban, akinek a szerepét konzekvensen vezető szerepként kezeli, akiket a vezetői skála dimenzióval szembesít (irányítókészség, frusztrációs tolerancia, szociabilitás, felelősségtudat, teljesítmény, rugalmasság).

A tananyagrendszer felépítése

A teljes tananyagrendszert a pedagógiai programcsomag tartalmazza. Ez szerkezetileg két nagy egységből épül fel.

1. Tanterv

A tanterv tartalmazza:

- a célrendszert,
- a tananyagrendszert
- és a *szintezett követelményrendszert*.

A tanterv célrendszere öt fő blokkból áll:

- A) Szükségletek fejlesztése
- B) Képességek fejlesztése

C) Pozitív viszonyulások megerősítése és kiépítése, a negatív viszonyulások megelőzése, kialakulásuk esetében azok visszaszorítása

D) Az énkép fejlesztése

E) A világnézet fejlesztése

Ebben a hierarchikus sorban a szükségletek fejlesztése áll elől (eltérően a megszokott tantervi céldefinícióktól), a személyiségvonások közül a szükségletek kialakításának és fejlesztésének elsődlegességét hangsúlyozva.

2. Tanítási program

Tartalmazza a tanító számára a program tanításához nélkülözhetetlen ismereteket, normákat, ismerteti a tevékenységek célszerű menetét, továbbá a tevékenységeknek — mint folyamatnak — a tanításához szükséges feltételeket. A programban az alábbi tevékenységblokkok szerepelnek:

1. Olvasás, önművelés
2. Írás, helyesírás, anyanyelvismeret
3. Beszédművelés, kommunikáció, illem
4. Irodalom

Bár az önismeret a felsorolt tevékenységblokkok között nem szerepel, azonban a program gazdag lehetőséget teremt a tanulók önismereti képességének fejlesztésére.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy taníthatók-e hatéves korú gyermekekkel ezek a tevékenységek? A nyelvhasználati tevékenységek közül az *önművelés*, a *kommunikáció* és az *önismeret* taníthatóságáról tett megállapításokat az alábbiakban szó szerint idézzük:

Kutatással igazolták:

„Biztos, hogy az önművelési szokások már kisiskolás korban megalapozhatók valamennyi tanulónál (a hátrányos helyzetűeknél is).”

„Biztos, hogy a nyelvi és a nem verbális kommunikációs minták gyakoroltatásával jelentősen fejleszthető a kisiskolások mindennapi érintkezési kultúrája.”

„Biztos, hogy már első osztály végére elérhető, hogy valamennyi tanuló, a hátrányos helyzetűek is, az életkoruknak megfelelő, adekvát társadalmi én-azonosság-tudattal rendelkezzenek.” (ZSOLNAI J. 1982.)

Ha a fejleszthetőség lehetőségét a kutatás bebizonyította, akkor a tanulók egyéni képesség- és fejlődési ütemének megfelelő fejlesztése az iskola (a pedagógus) senki másra át nem hárítható felelőssége és feladata.

A tanulók teljesítményét a tanító a programhoz kidolgozott, szintezett követelményrendszer alapján részletesen értékeli. A követelménytáblázatot a gyermekek, ill. a szülők is megkapják, így eszközt kapnak a tárgyilagos megítéléshez, hiszen a tanuló fejlődését egy elvárt (lehetséges) mintához folyamatosan tudják viszonyítani.

A rövid terjedelmű ismertető nem vállalkozhat többre, minthogy — kissé önkényes válogatással — kiragadjon e képességfejlesztő program néhány elemét, főként azokat, amelyek novumok, s mint ilyenek, méltán számíthatnak a szakmai közvélemény érdeklődésére.

A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program 1984-ben tanterv lett! Ez az oktatás-politikai döntés jelentős a magyar közoktatás történetében. A művelődési miniszter 207/1984. (Műv. K.) MM számú útmutatója rendelkezik a program bevezetéséről, pontosabban arról, hogy a magyar nyelv és irodalom tantárgy alternatív programjaként választható a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program.

Jelenleg ez az egyetlen tantárgy az általános iskolában, melynek két érvényben lévő tanterve közül az igazgató és a pedagógus választhat, az iskola feltételrendszerét és a pedagógusok felkészültségét, szakmai igényét figyelembe véve.

Hogyan készülünk Békés megyében az alternatív program fogadására?

Mindenekelőtt azt tekintettük elsődleges feladatunknak, hogy az oktatásirányítás különböző szintjein dolgozó vezetők részére a programról időben megfelelő szintű szakmai tájékoztatást biztosítsunk.

Az intenzív szervezőmunkát 1984 júniusától végezzük, de a program megismerését szűkebb szakmai körben jóval korábban — még a kísérleti szakaszban — elindítottuk. A művelődési osztályok vezetőit és az általános felügyelőket személyesen kerestük fel, és tájékoztattuk, továbbá kértük az együttműködésüket ahhoz, hogy szakigazgatási körzetenként legalább egy osztály indításával álljunk készenlétben a program fogadására, és teremtsük meg a további terjesztés bázishelyeit. Megyénkben az oktatás irányítói korán felismerték, hogy a nyelvi-irodalmi-kommunikációs programmal együtt új pedagógiai kultúrát hozunk a megyébe, amely egyrészt megújulást eredményezhet az egész anyanyelvtanításban, másrészt fokozhatja az iskolák innovációs készségét más területeken is. A felismerés következtében nyújtott támogatás alapvető jelentőségű volt és lesz a jövőben is az alternatív tanterv bevezetésében és további terjesztésében.

A szakmai felkészítést tanfolyami keretben és tájékoztató előadások formájában 1984 szeptembere óta folyamatosan végezzük. Biztonsággal állítjuk, hogy Békés megyében valamennyi tanulmányi felügyelő, minden általános iskolai igazgató és minden általános iskolai alsós szakmai munkaközösségvezető rendelkezik (valamilyen szintű) ismeretekkel a programról. Felkérésünkre jelentős részt vállaltak a továbbképzéseinkben Zsolnai József és Kiss Éva, és az ő személyes hatásuknak is köszönhető az a nagyfokú érdeklődés, amely a program iránt megnyilvánul.

Iskolánk innovációs szellemét minősíti, hogy az első évben a korlátozott keretszám kétszerese, azaz tizenegy általános iskola vállalkozott a bevezetésre, s ez a tény azt a feltevésünket igazolta, hogy az iskolák jelentős hányada (előnyös vagy hátrányos települési viszonyaik, szociális környezetük és egyéb eltérő feltételeiktől függetlenül) rendelkezik a megújulás képességével, készen áll új pedagógiai programok fogadására. Az alábbi iskolák vállalták 1985 szeptemberétől a program bevezetését:

Általános iskola	Nyelvi-irodalmi-kommunikációs tanulócsoport száma	Az osztály tanítója
Békés, 3. sz.	1	Izsó Gáborné
Békéscsaba, 2. sz.	2	Pálos Éva Szabó Béláné
Békéscsaba, 3. sz.	1	Madovarszki Judit
Békéscsaba, Podrah L.	1	Juhász Györgyné
Békéscsaba, 9. sz.	1	Povázsay Mihályné
Gyula, 3. sz.	1	Vígh Józsefné
Mezőgyán	1	Deák Lászlóné
Mezőkovácsháza, 1. sz.	1	Mészáros Imréné
Orosháza, 1. sz.	1	Musztafa Szulimánné
Szarvas, 1. sz.	1	Molnár Istvánné
Szeghalom, 1. sz.	1	Jambricskáné Simon Klára

Összesen: 11 iskola

12 tanuló-
csoport

A program tanítására csak azok az iskolák vállalkozhatnak, amelyek rendelkeznek erre a feladatra felkészített, kiképzett tanítókkal. A felkészítésben tanulócsoporthozként legalább három tanítónak kell részt venni:

- a nyelvi-irodalmi-kommunikációs első osztály *tanítójának*,
- az osztály *napközis nevelőjének*
- és még egy tanítónak, aki személyi változás esetén átveszi az osztályt (*tartalék nevelő*).

Szükséges, hogy az igazgató vagy az alsó tagozattal foglalkozó helyettese is megtanulja a programot, hiszen mint az iskola első számú pedagógiai vezetője kulcs-személyiség a program szempontjából. Az ő pedagógiai kultúrája, tudása és szemlélete döntően befolyásolja a nevelők igényességét és megújulási kedvét egy új, ismeretlen feladat vállalásában, de szerepük a vállalás után is jelentős, hiszen a jó igazgató, jó menedzser is (megyénkben erre szép példákat ismerünk), és a program továbbfejlesztésében aktív közreműködésükre számíthatunk. *A felkészítés során* a pedagógusok ismereteit a következő főbb témakörökben kell kiegészíteni, továbbfejleszteni:

- szaktudományos ismeretek:
 - nyelvészet
 - irodalomelmélet
 - kommunikációelmélet stb.
- pedagógiai tudás:
 - anyanyelvpedagógia
 - nevelélmélet
 - didaktika
 - pedagógiai technológia stb.
- pedagógusi képességek fejlesztése:
 - döntési képesség
 - szervezőképesség
 - diagnosztizáló-elemző képesség stb.
- beállítódás.

A Békés Megyei Pedagógiai Intézet szervezésében már az 1984—85-ös tanévben 60 fő kapott teljes kiképzést a program tanítására. A felsorolt iskolák igazgatói, tanítói és a szakfelügyelők megismerték a program struktúráját, taneszközrendszerét, annak alkalmazását, és kis csoportokban végzett tréningyszerű gyakorlatokkal beszédtechnikai és kommunikációs képességüket fejlesztették. A tanfolyam hallgatói három alkalommal (november, február, május) hospitáltak Érden, a 2. Sz. Általános Iskola nyelvi-irodalmi-kommunikációs első osztályában, ahol a gyakorlatban követhették nyomon a tanév különböző fázisaiban a fejlesztés módszereit, eredményeit. Vendéglátóink kollegialitásának köszönhetjük azt, hogy tárgyilagos véleményeket ismertünk meg a kezdés nehézségeivel kapcsolatban. A tanfolyam befejező, intenzív szakaszában a stratégiai jellegű tudás fejlesztése volt a cél, vagyis a különböző tevékenységekhez tanulás-szervezési és gyakorlatvezetési képességeket kellett kialakítani. Pl.: helyesejtési gyakorlatok, versmondás, mimetikus játék, gyorsolvasási gyakorlatok stb., az ún. képességfejlesztő tréningek ezt a célt eredményesen szolgálták. Az 1985-től indított tanfolyamok hasonló tartalmúak, de a tapasztalatcsere-tanításokat már a *megyei bázishelyeken szervezzük*.

A 12 nyelvi-irodalmi-kommunikációs első osztályban gyűjtött tapasztalataink már az első évben kedvezőek voltak. A tanítók viszonya a programhoz igen pozitív annak ellenére, hogy nagy szellemi megterhelést jelent, különösen a tanév elején, szeptember-

ben, amikor az órákra való felkészülés naponta 2—3 órát vett igénybe. (Később a felkészülési idő valamelyest csökken.) Lényeges még a szülők viszonyulása is a programhoz! Ők a tanév megkezdésekor részletes szóbeli tájékoztatást és levelet kaptak az iskolától. Értesüléseink szerint, mindenütt készséggel vállalták az együttműködést, és megismerve a program céljait, támogatták azt.

Itt is igazolva látjuk, hogy a szülők együttműködési készségének megnyerése az iskola számára lényegi feladat, hogy az érdekazonosság felismerése nyomán kialakított partneri viszony a gyermek érdekeit jól szolgálhatja.

Az alternatív tanterv bevezetése (1985. szeptember) óta gyűjtött információink, tapasztalataink alapján megállapíthatjuk, hogy a bevezetést vállaló iskolák igazgatói kiemelt figyelemmel és felelősséggel kezelik a nyelvi-irodalmi-kommunikációs osztályokban folyó pedagógiai fejlesztő munkát. A praktikus és esztétikus tantermek kialakításával, a szükséges eszközök biztosításával megteremtették a *zavartalan munkavégzés* feltételeit. De ennél sokkal jelenősebb az a tapasztalatunk, hogy az igazgató kollegák többsége azonosul a program szellemével, célkitűzéseivel, értékeivel. Jórészt az ő személyes állásfoglalásuk eredményeként ezekben a tantestületekben rangja van a tanító úttörő munkájának, ezt a tevékenységet megfelelő szakmai és anyagi elismeréssel ösztönzik. Fontos tényező a tárgyilagos és kollegiális tantestületi légkör, amelyben az újat vállaló pedagógus erőfeszítéseit és megfeszített munkatempóját is látják, amelyben *együttérzéssel* kísérik figyelemmel a tanulók fejlődését éppúgy, mint az esetleges problémákat.

Az 1986—87-es tanévben 28 iskola indított nyelvi-irodalmi-kommunikációs első osztályt. Többségük *iskolaotthonos* szervezeti formában működik. Az iskolák vezetői felismerték, hogy ez a szervezeti keret jelentősen könnyíti a tanító terhein, de előnyös abból a szempontból is, hogy a tanórán kívüli időkeretben az önművelés, illem stb. tevékenységek szervesen folytatódnak a tanórai fejlesztő munkához kapcsolódva.

Szembetűnő, hogy a tanulók viselkedéskultúrája már az első hónapokban lényegesen fejlettebb a kortárs csoportokéhoz viszonyítva. Jellemző a halk beszédtonus, a rendezett, ápolts külső. A differenciált tanulásszervezés eredménye, hogy jó a tanulók önálló feladatmegoldó képessége, feladattartásuk, munkakultúrájuk.

Tartózkodnunk kell azonban az általánosításoktól, az elhamarkodott és megalapozatlan ítéletek alkotásától, hisz megyénkben még csupán másfél év tapasztalatai állnak rendelkezésünkre.

Az azonban már most nyilvánvaló, hogy a pedagógiai fejlesztés eredményességét itt is döntően befolyásolják az eltérő szociokulturális háttér mellett, ill. azon kívül is az iskola személyi feltételei, a pedagógus személyisége, pedagógiai tudása, szakmai műveltsége. Ez utóbbinak a fejlesztésében van elég tennivalója a pedagógusképzésnek és továbbképzésnek egyaránt.

Jelentős eredménynek tartjuk, hogy az általános iskola rendelkezik egy bizonyítottan képességfejlesztő programmal, amely — Piaget, Bruner, Vigotszkij kutatásai alapján — azt a pedagógiai felfogást képviseli, hogy a képességfejlesztést kisgyermekkorban kell megkezdeni, hiszen a 3—6, illetve a 6—10 éves korú gyermekek fejlettségének *lehetőségei* hihetetlenül nagyok.

Az iskolának, a pedagógusnak nem lehet szebb feladata, minthogy megtanulja kielégíteni a gyermekek tudásvágyát, humánus intézményként, megfelelően bánjon a lassan fejlődő tanulókkal, és tudja kezelni, szárnyaltatni a bontakozó tehetségeket. Ezt — és nem kevesebbet — vállalja fel a nyelvi-irodalmi-kommunikációs program az általános iskolákban.

- [1] A képességfejlesztő iskoláért (egy pedagógiai akciókutatás) 1983. (Szerk.: Zsolnai József.) Oktatókutató Intézet, Budapest.
- [2] Bessenyei István—Zsolnai László 1986: Az oktatás és a gazdasági reformfolyamat. (In: Az infrastrukturális ágazatok gazdaságtana.) Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- [3] Gazsó Ferenc 1984: Folyamatosság és megújulás a közoktatásban. Társadalmi Szemle, 10. sz.
- [4] Gazsó Ferenc 1976: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- [5] Hátrányos helyzetű kisiskolások: Feladatsorok a nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérlet gyakorlatából, 1982. (Szerkesztette: Zsolnai József.) Tankönyvkiadó, Budapest.
- [6] Inkei Péter—Kozma Tamás—Nagy József—Ritoók Pálné 1979: Az ezredforduló iskolája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- [7] Szépe György 1983: Fordulat előtt az anyanyelvoktatás? Magyar Nemzet, 162. sz.
- [8] Tanítási program 1. osztály nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési program, 1985. (Alkotó-szerkesztő: Zsolnai József.) OPI, Budapest.
- [9] Zsolnai József 1979: Beszédművelés kisiskolás korban, 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- [10] Zsolnai József 1980: Nyelvi kommunikációs képességek grammatikai megalapozása kisiskolás korban — kísérleti eredmények alapján. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [11] Zsolnai József 1982: Nyelvi-irodalmi-kommunikációs kísérlet, 1—2. kötet. OOK, Veszprém.
- [12] Zsolnai József 1984: Az anyanyelvi nevelés megújításáért. Magyar Tudomány, 9. sz.
- [13] Zsolnai József 1985: A tanulás tervezése és irányítása a nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési programban. OPI, Budapest.

DR. BAKSA JÓZSEF
Győr

A megfigyelőképesség mint a kreativitás alapja 6—10 éves korban

Az Oktatási Törvény módszertani szabadságot biztosít a nagyobb önállóságra hajlamos és képes pedagógusok részére. Természetes következménye ennek, hogy fel-tűnő mértékben jelentkezik a tanulók kreativitása, kezdeményező készsége. Kifogyha-tatlanná válnak az ötletek, a tervek, az elgondolások, azaz a régóta óhajtott önállóság útjára léphetnek. Azt kell mondanom, hogy már az iskolába lépés első percétől kezdve megmutatkoznak a kreativitás ismérvei. Hiszen az annak alapját képező értelmi erők valamilyen formában és szinten megvannak minden iskolaképes gyer-mekben. Bár nem tagadható, hogy azért állandó és fokozatos fejlődés útján erősöd-nek, s válnak valóban az alkotó munka sajátosságává.

A fokozatosságban azonban benne kell látnunk azt a lényeges vonást, hogy arról van benne szó, hogy pl. az első osztályos tanuló gondolkodása nem csupán alacsonyabb szintű a későbbi kor gyermekéénél, hanem egyúttal adekvát is a maga korá-ban. Úgy szoktuk kifejezni ezt a tényt, hogy „tipikus gyermeki gondolkodás”. Példá-val is megvilágítva azt látjuk, hogy a 6—7 éves gyermek szerint télen azért esik hó, mert hideg van. Alapjában helyes következtetés tehát ezen a szinten, nem alacsonyabb gondolkodásra utal, hanem pontosan megfelel az életkor értelmi tevékeny-ségének. Itt lenne tehát az ideje, hogy a „fokozatosság elvének” ezt az aspektusát is vegyük figyelembe tanítványaink értékelésénél. Úgy vélem, hogy kevesebb lenne az ellentét a családi ház és az iskola között.

A kreativitás alapját képező értelmi erők közül most a megfigyelőképességet vegyük jobban szemügyre.

Mindenki előtt ismeretes, hogy I. P. PAVLOV híres intézetének homlokzatán háromszor is ott olvasható jelszó: Megfigyelni! Megfigyelni! Megfigyelni!